

Sułowski, Zygmunt

Początki organizacji kościelnej na Mazowszu

Studia Płockie 3, 35-43

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zygmunt Sułowski

POCZĄTKI ORGANIZACJI KOŚCIELNEJ NA MAZOWSZU

Zasób informacji pisanych do dziejów Mazowsza w X—XI w. jest niezwykle ubogi. Składają się nań sporadyczne wzmianki w różnych źródłach — niekiedy o charakterze pośrednim — najdłuższy zaś tekst stanowi opis bitwy Kazimierza Odnowiciela z Miećławem, pióra Galla Anonima¹. Natomiast w ostatnich latach wzbogaciła się poważnie nasza wiedza dzięki wykopaliskom w Płocku, prowadzonym zwłaszcza przez Włodzimierza Szafrąńskiego².

Wczesne dzieje Mazowsza nie doczekały się bardziej wyczerpującego opracowania. Toteż wiadomości o tym terenie należy szukać w wydawnictwach poświęconych większym obszarom; wśród nich warto zwrócić uwagę na Słownik Starożytności Słowiańskich³. Natomiast historyczna stolica Mazowsza, Płock, posiada 2 monografie: ks. arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego oraz ostatnio wydaną pracę zbiorową⁴. Duże znaczenie ma też kwartalnik „Notatki Płockie”, wydawany od 1956 r. przez zastrżone Towarzystwo Naukowe Płockie, przynoszący bieżące wyniki różnorodnych badań.

Jan Długosz datował powstanie biskupstwa płockiego — tak jak i 8 pozostałych — na 966 rok⁵. Natomiast po badaniach Wojciecha Kętrzyńskiego, Bolesława Ulanowskiego i Władysława Abrahama⁶ utrwalił się w nau-

¹ Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, księga I rozdział 20 — ostatnie wydanie: *Monumenta Poloniae Historica*, seria II, tom II, Kraków 1952, s. 45—46; tekst polski: *Anonim* tzw. Gall, „Kronika polska”, przeł. R. Grodecki (= Biblioteka Narodowa seria I nr 59), II wyd. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 47—49.

² W. Szafrąński, *Wczesnośredniowieczna architektura kamienna w Płocku*, „Archeologia Polski” 11, 1966, s. 213—250; ostatnie podsumowanie: tenże, *Początki i rozwój grodu i ośrodka miejskiego do roku 1138*, W: „Dzieje Płocka”, Płock 1973, s. 17—58.

³ „Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych”, Wrocław—Warszawa—Kraków od 1961; w dotychczas wydanych 4 tomach na litery A—R zasługują na podkreślenie hasła: Mazowsze (III, s. 186—188), Organizacja Kościoła (Polska — III, s. 508—511), Płock (IV, s. 151—157).

⁴ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, II wyd. Płock 1930; *Dzieje Płocka*, Płock 1973.

⁵ *Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber I—II*, Warszawa 1964, s. 179—180; tekst polski: Jana Długosza *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1961, s. 245—247.

⁶ W. Kętrzyński, *Założenie i wyposażenie biskupstwa płockiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 14, 1886, s. 385—392 i 481—488; B. Ulanowski, *O wyposażeniu biskupstwa płockiego*, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 21, 1888, s. 1—48; W. Kętrzyński, *Założenie biskupstwa płockiego*, „Przegląd Powszechny” 7, 1890, s. 363—371;

ce pogląd wiążący początki biskupstwa z odbudową polskiej organizacji kościelnej przez Bolesława Śmiałego (ok. 1075). Karol Potkański, omawiając początki opactwa benedyktyńskiego w Mogilnie (1065 r.) i jego bogate uposażenie na Mazowszu, widział filię tego klasztoru w Czerwińsku jako przygotowanie do założenia biskupstwa w Płocku. Natomiast Stanisław Arnold uznał, że płockie opactwo benedyktynów stanowi kontynuację Trzemesznan, z którego zakonnicy uciekli w dobie zamętu po śmierci Mieszka II; zaś Mogilno uważa za filię Płocka z pierwszej połowy XII w. Fundacje w Mogilnie, Płocku i Czerwińsku omówił szczegółowo Mieczysław Gębarowicz⁷. Stanisław Kętrzyński powiązał początki biskupstwa płockiego z koncepcją drugiej metropolii polskiej, która miała istnieć za Bolesława Chrobrego i 2 jego następców⁸. Ostatnio lokalizuje się w Płocku czasową siedzibę (arcy)biskupa Brunona z Kwerfurtu przed jego wyprawą misyjną do Jaćwiegów⁹. W najnowszej zaś monografii Mogilna Józef Płocha zakwestionował związek tego klasztoru z początkami biskupstwa płockiego — natomiast bogate uposażenie opactwa na Mazowszu powiązał z aktualną sytuacją polityczną¹⁰.

* * *

Zasadniczy kształt historycznego Mazowsza jest rezultatem podziałów dzielnicowych Polski XII—XIII w.¹¹. Wcześniejsze natomiast etapy jego wyodrębniania możemy śledzić na podstawie materiałów wykopaliskowych. Północne i wschodnie kresy Mazowsza stanowiły szerokie pogranicza Prusów i Słowian Wschodnich. W VII—IX w. należy Mazowsze wraz z Kujawami do grupy południowej kultury prapolskiej, natomiast w skład jej grupy północnej wchodzi środkowa i północna Wielkopolska oraz ziemia chełmińska¹². W IX—X w. zarysowuje się pogranicze mazowiecko-małopolskie wzdłuż pasa puszczy, przy czym charakterystyczne groby z obstawą kamienną sięgają na południu aż po Końskie, Radom, Łuków i przedpola Brześcia na zachód od Bugu¹³.

W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, III wyd. Poznań 1962, s. 147—148.

⁷ K. Potkański, *O założeniu i uposażeniu klasztoru w Mogilnie*, W: tenże, *Pisma pośmiertne*, t. II, Kraków 1924, s. 187, 197—199, 203—207; S. Arnold, *Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogilnieńskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Płocku” 1, 1929, s. 1—24; M. Gębarowicz, *Mogilno—Płock—Czerwińsk. Studia nad organizacją Kościoła na Mazowszu w XI i XII w.*, W: „Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego”, Lwów 1934, s. 112—174.

⁸ S. Kętrzyński, *O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa 1947 oraz: tenże, *Polska X—XI w.*, Warszawa 1961, s. 309—311, 349.

⁹ Np. Szafranski w *Dziejach Płocka*, s. 35—36.

¹⁰ J. Płocha, *Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969; por. B. Kürbisówna, *Najstarsze dokumenty opactwa benedyktynów w Mogilnie (XI—XII w.)*, „Studia Źródłoznawcze” 13, 1968, s. 27—61, gdzie problematyka płocka występuje jedynie marginesowo.

¹¹ Por. J. Bieniak, *Państwo Miećla*, Warszawa 1963, s. 27—54; S. Zajaczkowski, *Uwagi nad terytorialno-administracyjnym ustrojem Polski w XII w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 7, 1955, s. 294—296 i passim.

¹² J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, wyd. II Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 308 i 310.

¹³ Por. tamże, s. 318; J. Gąssowski, *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 2, 1950, s. 168—172 (Końskie do Mazowsza, Radom do Małopolski); J. Natanson-Leski, *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*, Wrocław 1953, s. 138—141 i 155—158 (Końskie do ziemi Polan), 204—206 i 223—224 (Radom i Łuków do Mazowsza); M. Wilczyńska, *Ziemia radomska między Ma-*

Nazwę Mazowszan zapisały źródła z XI i XII w.: kronika Galla Anonima oraz wcześniejszy od niej (w pierwotnej redakcji) latopis ruski. Ten ostatni tak opisuje wędrówkę Słowian znad Dunaju, która miała się odbyć w zamierzchłej przeszłości: „Słowianie ci, przyszedłszy siedli nad Wisłą i przezwali się Lachami, a od tych Lachów przezwali się jedni Polanami, drudzy Lachowie Lutyczami, inni — Mazowszanami, inni — Pomorzana-
mi”¹⁴. W tym kontekście nazwy te oznaczają duże obszary, odpowiedniki późniejszych dzielnic, pierwotnie jednak odnosiły się one zapewne — poza określeniem Lucice — do pojedynczych plemion. Centrum Lędzian-Lachów był prawdopodobnie Sandomierz, Polan — Gniezno, Pomorzan — Gdańsk, zaś Mazowszan — Płock. Toteż analizując najwcześniejsze informacje źródłowe o Mazowszu należy sobie stawiać każdorazowo pytanie odnośnie do zakresu terytorialnego tej nazwy: jeszcze plemię płockie czy już duże obszary, sięgające w głąb dorzeczy Bugu i Narwi?

Główne etapy budowy polskiej organizacji kościelnej stanowią kolejne decyzje odnośnie do sieci biskupstw: przybycie Jordana w 968 r., utworzenie metropolii gnieźnieńskiej w 1000 r., jej reorganizacja ok. 1075 r. oraz ok. 1123 r. utworzenie biskupstw na północnym zachodzie przez legata Idziego z Tusculum. Później zachodziły już tylko zmiany na peryferiach — znaczne zwłaszcza do połowy XIII stulecia. Wszystkie te fakty miały ścisły związek z sytuacją polityczną państwa polskiego, toteż w tym kontekście należy je rozpatrywać.

Państwo polskie utworzyli Polanie, których siedziby lokalizuje się dokoła Gniezna. Jedną z pierwszych ich zdobyczy była zapewne Kujawy, Gall Anonim bowiem wymienia jako ośrodek państwa Chrobrego grody: Gniezno, Poznań, Giecz i Włocławek¹⁵. Mieszko I władał już przed 966 r. znacznymi obszarami, obejmującymi Mazowsze i wschodnie Pomorze — zaś na zachodnim toczył walki od ok. 964 do 972 r. Przynależność Mazowsza do Mieszka wynika jednoznacznie z opisu Ibrahima ibn Jakuba, który w 966 r. jako sąsiadów jego państwa wymienił Ruś i Prusów¹⁶. Należy przypuszczać, że w 966 r. przyjęło chrzest jedynie otoczenie Mieszka i co najwyżej ludność stołecznego Poznania, natomiast przybyły do niego w 968 r. biskup Jordan rozciągnął opiekę nad całym obszarem tego państwa. Toteż można przyjąć (póki nie otrzymamy wyraźnych wskazówek

zowszem a Sandomierzem w średniowieczu, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 15, 1967, s. 105—117; R. Jakimowicz, *Wschodnia granica osadnictwa mazowieckiego w X i XI w. z Jaćwieżą i Rusią i zasięg kolonizacji mazowieckiej na wschodzie*, W: „Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie”, Lwów 1935, s. 246—250; A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 14—15 (obszar po Pilicę, włącznie Łuków i Włodawa). Por. H. Łowmiański, *Początki Polski*, Warszawa od 1963, t. II, s. 78—87, t. III, s. 137—147, t. V, s. 409—411 oraz S. Zajaczkowski, *Podziały plemienne Polski w okresie powstawania państwa. Geografia plemienna ziem polskich*. W: „Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia”, Poznań 1962, t. I, s. 106—107.

¹⁴ MPH t. I, Lwów 1864 (przedruk Warszawa 1960), s. 553; nowa wersja polska: *Powieść minionych lat*, przekł. i oprac. F. Sielicki, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 212.

¹⁵ Gall *Anonimi Cronica*. I. 8 — MPH, seria II, tom II, s. 25; *Anonim* tzw. *Gall. Kronika*, s. 27.

¹⁶ *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego*, MPH, seria II, tom I, Kraków 1946, s. 50; analogiczne sformułowanie zawiera regest najstarszego dokumentu polskiego, pochodzącego z lat 990—992, zwany od pierwszych słów „Dagome iudex” — ostatnie wydanie B. Kurbisówna, *Dagome iudex — studium krytyczne*, W: „Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia”, Poznań 1962, t. I, s. 394—396 (tekst łaciński i polski).

chronologicznych), że właśnie Jordan zniszczył płocki ośrodek kultu pogańskiego, odsłonięty niedawno przez archeologów¹⁷. Pod koniec rządów Mieszka — około 990 r. — nastąpiło przyłączenie Śląska i Małopolski; nie wiadomo, czy również tam działał następca Jordana Unger, gdyż obszary te należały już dawniej do diecezji praskiej (może i morawskiej).

W roku 1000 przybył cesarz Otton III do grobu św. Wojciecha. Towarzyszący mu kardynałowie wprowadzili w życie postanowienia synodu rzymskiego z 999 r. o utworzeniu nowej prowincji kościelnej. Stolicą metropolii zostało Gniezno, zaś biskupi sufragani osiedli w Kołobrzegu, Wrocławiu i Krakowie; nie wiadomo, czy chodziło o obsadzenie nimi zachodnich peryferii państwa czy też o powierzenie im ziem przyłączonych przez Mieszka po 968 r. Natomiast obszary dawne zostały podzielone między metropolię i dotychczasowego biskupa poznańskiego, którego stosunek do nowej prowincji kościelnej nie jest dla nas jasny. Do Gniezna przyłączono wschód i północ — zapewne wraz z Gdańskiem — Unger zaś utrzymał zachodnią Wielkopolskę i obszary południowe. W ten sposób Pomorze — co najmniej zachodnie — Śląsk i Małopolska otrzymały własnych biskupów, natomiast dzielnice środkowe zostały podzielone między diecezję gnieźnieńską i poznańską.

Mazowsze znalazło się wówczas zapewne w obrębie 2 diecezji wielkopolskich (jeśli nie liczyć możliwych jego południowych peryferii z Radomiem i Łukowem, które zapewne od tego czasu należą do Krakowa). W późniejszym bowiem okresie do diecezji poznańskiej należy oddalony od niej archidiaconat grójecki (od 1245 r. czerski, od początku XV w. warszawski), którego związek z Poznaniem datowano w nauce na początek XII w. (odszkodowanie za wyłączenie Ziemi Lubuskiej)¹⁸ bądź połowę XI w. (odbudowa Kościoła po zniszczeniach)¹⁹. Ponieważ jednak łatwiej jest przeciąć istniejące połączenie niż dodać odległą enklawę, więc raczej ma chyba ks. Józef Nowacki, że pierwotna granica między Poznaniem a Gniezmem biegła od tych stolic równoleżnikowo ku Warszawie²⁰. W ślad za takim rozwiązaniem pojawia się jednak pytanie: kiedy i dlaczego okolice Kalisza oraz Sieradz, Łęczycy i 6 dalszych kasztelanii zmieniły przynależność diecezjalną? W odpowiedzi można wskazać, że archidiecezja gnieźnieńska poniosła duże straty terytorialne, gdy wyodrębniano z niej diecezję płocką a następnie kujawską; były to więc okazje do przyznawania jej ekwiwalentu kosztem diecezji poznańskiej. Toteż można przyjąć, że od 1000 roku Mazowsze prawobrzeżne należało do Gniezna, natomiast ziemie na południe od równoleżnikowego biegu Wisły wchodziły w skład diecezji poznańskiej — i dopiero później tereny między Łowiczem i Kaliszem przyłączono (może w 2 etapach?) do archidiecezji.

Już w czasach Bolesława Chrobrego Płock należał do głównych ośrodków kraju; przemawia za tym odkrycie resztek murowanego pałacjum wraz z rotundą. Ta świątynia mogła służyć jako baza wypraw misyjnych św. Brunona (z Kwerfurtu) do Jaćwiegów, wśród których zginął on wraz z towarzyszami w 1009 r. W pobliżu tej budowli odkryto jeszcze drugą

¹⁷ Opisuje go szczegółowo Szafranski w *Dziejach Płocka*, s. 17—22.

¹⁸ Abraham, *Gniezno i Magdeburg*, Kraków 1921 s. 21. Por. Gębarowicz, op. cit., s. 146—161, który tę zmianę powiązał z reorganizacją Kościoła polskiego przez legata Idziego z Tusculum.

¹⁹ J. Umiński, *Powstanie biskupstwa poznańskiego i zależnego odeń archidiaconatu czerskiego*, „Wiadomości Kościelne”, Wrocław 1952, nr 1—2, s. 35—64.

²⁰ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. I: „Kościół katedralny w Poznaniu”, Poznań 1959, s. 44—48.

rotundę z pierwszej połowy XI w., która też mogła służyć Brunonowi²¹. Nasuwa się więc pytanie: czy początki benedyktyńskiego opactwa Św. Wojciecha nie wiążą się z jedną z tych budowli? Gdyby ta hipoteza była trafna — to klasztor płocki byłby jedyną fundacją Chrobrego, która przetrwała załamanie państwa w latach 30-tych XI w.; nie dziwiłyby też kłopoty współczesnych historyków, którzy nie mogą uzgodnić przypuszczalnego czasu powstania tej placówki²².

W dobie zamętu po śmierci Mieszka II i wygnaniu z Polski jego żony Ryczezy i syna Kazimierza losy Mazowsza układały się odmiennie od sytuacji w pozostałych dzielnicach. Gdy bowiem ziemie północno-zachodnie ogarnęła rewolucja społeczno-religijna, zaś południowe i środkowe zniszczył najazd czeski — to za Wisłą władzę sprawował Miećław²³, niegdyś cześnik króla Mieszka II. Mazowsze zaludniło się wówczas zbiegami z Wielkopolski — zwłaszcza zapewne rycerstwem, które stało się podporą siły zbrojnej nowego władcy. Toteż wracający do kraju Kazimierz — nazwany z czasem Odnowicielem — nie od razu mógł opanować Mazowsze. Przygotowaniem do tego był najazd jego szwagra, księcia kijowskiego Jarosława Mądrego, przeprowadzony w 1041 r. przy użyciu łodzi²⁴ — zapewne z biegiem Bugu i Wisły. Dopiero w 1047 r. doszło do ostatecznej rozprawy, podczas której Miećław zginął. Gall Anonim podkreśla zwycięstwo szczupłych sił Kazimierza nad 10-krotnie liczniejszymi Mazowszanie²⁵; natomiast kronika ruska zanotowała, że „Jarosław poszedł na Mazowsze, i zwyciężył ich, i kniazia ich zabił, Mojsława, i upokorzył ich Kazimierzowi”²⁶.

W końcowych latach rządów Odnowiciela (do 1058 r.) i w początkowych jego syna (czy synów?) główny nurt wydarzeń politycznych dotyczył innych dzielnic kraju. Natomiast w 1065 r. zapadły istotne decyzje odnośnie do Mazowsza, na terenie którego otrzymał bogate uposażenie wielkopolski klasztor benedyktynów w Mogilnie. Dawniej wiązano to nadanie z przygotowaniem biskupstwa płockiego; ostatnio natomiast zwraca się uwagę na zmiany zachodzące wówczas w rodzinie Piastów. W chwili śmierci Kazimierza żyło 3 jego synów: Bolesław Szczodry, liczący około 16 lat, o rok młodszy Władysław Herman i 13-letni Mieszko; ten ostatni zmarł 28 I 1065 r.²⁷ — a więc na 2 miesiące przed datą falsyfikatu dokumentu mogileńskiego (11 IV). Ponieważ z charakteru tego nadania wynika, że Bolesław był wówczas wyłącznym panem Mazowsza (co najmniej prawobrzeżnego) — zaś później stanowiło ono dzielnicę Władysława Hermana — więc można przypuszczać, że przeszło ono w ręce seniora po śmierci Mieszka²⁸. Jeśli tak było, to chyba po śmierci Kazimierza obaj juniorzy otrzy-

²¹ Budowle te opisywał Szafranski kilkakrotnie, ostatnio w *Dziejach Płocka*, s. 27—37.

²² Por. J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, W: „Kościół w Polsce”, t. I, Kraków 1966, s. 399; Kurbisówna, *Najstarsze dokumenty*, s. 36—41; por. też Gębarowicz, op. cit., s. 130—136, który cytuje XVII-wieczną legendę o początkach opactwa w dobie Chrobrego i przypuszcza pobyt w Radziwiu (na przeciw Płocka na lewym brzegu Wisły) benedyktynów z Łęczycy.

²³ Zob. Bieniak, *Państwo Miećława*.

²⁴ MPH, t. I, s. 702; *Powieść*, s. 320.

²⁵ Jak przyp. 1.

²⁶ MPH, t. I s. 703; *Powieść*, s. 322. Do tych wydarzeń zob. S. M. Kuczyński, *Nieznaný traktat polsko-ruski roku 1039*, W: tegoż, *Studia z dziejów Europy wschodniej X—XVII w.*, Warszawa 1965, s. 119—131.

²⁷ Datę dzienną z 6 XII na 28 I poprawiła Z. Kozłowska-Budkowa, *Który Bolesław?* W: „Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin”, Warszawa 1960, s. 85; poprawkę zaakceptował w recenzji z tej pracy K. Jasiński, „Studia Źródłoznawcze” 7, 1962, s. 183.

²⁸ Tak Płocha, op. cit., s. 178—184.

mali wydzielone dzielnice i Herman został przeniesiony w 1065 r. na Mazowsze (ale skąd?); albo też tylko młodszy otrzymał Mazowsze, natomiast starszy został przeznaczony — może jeszcze przez ojca — do stanu duchownego (imię Herman po wuju Kazimierza, arcybiskupie kolońskim). Ale można też przyjąć, że w latach 1059—1064 rządził najstarszy Bolesław — przy udziale matki i możnych — całym państwem, natomiast do wydzielenia Mazowsza doszło dopiero po śmierci Mieszka, gdy pozostał przy życiu tylko jeden junior, już ponad 20-letni. Niezależnie od wyboru jednego z tych wariantów należy przyjąć, że zapewne od 1065 r. Mazowsze stanowiło dzielnicę Władysława Hermana.

Ówczesne nadanie dla Mogilna było bardzo hojne. Klasztor otrzymał bowiem: przewozy na Wiśle i innych rzekach, dziewięć różnych dochodów książeńcych z całego Mazowsza oraz (może później w zamian?) 19 grodów mazowieckich i kujawskich, wsie i kościoły na powyższym terenie, dalej określone dochody z Łęczycy i 4 sąsiednich kasztelanii, około 30 wsi we wschodniej Wielkopolsce i na Kujawach, wreszcie 59 przypisańców wraz z krewnymi, a nadto (zapewne jednak później) posiadłości na Pomorzu. Obszar dziewięcin nie został bliżej określony; można jednak przypuszczać, że „tota Mazovia” oznacza ten teren, na którym znajdują się wyliczone w pierwszej partii posiadłości. Przewozy obejmują bieg Wisły od Kamionu (dziś w Warszawie, w dzielnicy Praga-Południe) po morze, a nadto punkty w pobliżu ujścia Wkry do Bugu (Pomiechowo?) i Orzyca do Narwi (Maków), Serock u zbiegu Bugu i Narwi — oraz odległą Wiznę u spływu Narwi i Biebrzy na drodze do Jaćwieży²⁹. Grody zaś są rozmieszczone na obszarze ograniczonym Orzycem, dolną Narwią i dolnym Bugiem, równoleżnikowym biegiem Wisły (2 lub 3 grody na lewym brzegu) oraz Drwęcą na północnym zachodzie; można by doliczyć nawet ziemię chełmińską wobec nadania w jej stolicy i sąsiedniej wsi (oraz objęcia kolanem Wisły). Taki obszar — z centralnie położonym Płockiem — mógłby odpowiadać pierwotnemu, „plemiennemu” terytorium Mazowszan³⁰. Warto też podkreślić, że pozostałe nadania dla klasztoru w Mogilnie znajdują się na obszarach wchodzących dowodnie później w skład archidiecezji gnieźnieńskiej (Łęczycy) lub też przypuszczalnie należących do niej przed XII wiekiem (Pomorze Gdańskie). Stan ten był całkiem naturalny odnośnie do opactwa stanowiącego pomoc arcybiskupa — równocześnie zaś mógłby świadczyć o ówczesnych rozmiarach archidiecezji.

Powstanie diecezji płockiej należy wiązać z odbudową czy też reorganizacją Kościoła polskiego przez Bolesława Szczodrego — niezależnie od możliwej wcześniejszej tam rezydencji biskupa-misjonarza Brunona, czy nawet istnienia wysoce hipotetycznej diecezji mazowieckiej w ramach „drugiej metropolii” czasów Chrobrego. Stan Kościoła po wstrząsie z lat 30-tych XI w. rysuje się nam w źródłach bardzo niejasno. Jedynie w Krakowie zachowano listę biskupów — co najmniej od 1000 r.³¹ — która świadczy o trwałości tamtejszego środowiska katedralnego. Tradycja wrocławska rozpoczyna się od połowy XI w. — a więc od odebrania Śląska Czechom — i mówi o poprzednich stolicach biskupa w Smogorzewie i Ryczynie, co może (choć nie musi) być śladem trudności biskupa Hieronima

²⁹ Tamże, s. 158—191.

³⁰ Bieniak, op. cit., s. 29—31 i mapka I; inaczej Płoch a, op. cit., s. 93—94.

³¹ Katalogi biskupów krakowskich, MPH, seria II, t. X, cz. 2, s. 24, 30, 40—42 i dalsze; imię Poppona potwierdza przy opisie zjazdu gnieźnieńskiego 1000 r. *Kronika Thietmara*, Poznań 1953 (tekst łaciński i tłumaczenie polskie M. Z. Jedlickiego), s. 208—209, ks. IV, rozdz. 45.

w dotarciu do stolicy³². O obsadzeniu metropolii świadczą jedynie dane pośrednie: sakra biskupa Osmunda ze Scara w Szwecji przed r. 1050 przez polskiego arcybiskupa i konsekracja katedry gnieźnieńskiej w 1064 r. Zaś o obsadzeniu Poznania również w latach 40-tych można wnioskować tylko na podstawie powyższych analogii³³.

W latach 70-tych XI w. powstała w Europie sytuacja umożliwiająca uniezależnienie się Bolesława od Niemiec i jego bliższe kontakty z Rzymem. W miarę bowiem narastania antagonizmu papieżstwa i cesarstwa, zwłaszcza odnośnie do inwestytury, Polska — wraz z Węgrami, Sasami i może Lucicami — znalazła się w obozie papieskim. W lutym 1076 r. Grzegorz VII obłożył klątwą Henryka IV i zwolnił od przysięgi jego poddanych; ekskomunika została zdjeta 28 I 1077 r. po 3-dniowej publicznej pokucie króla pod zamkiem Canossa. W ciągu tego roku nastąpiły ważne decyzje w różnych krajach Europy — w Polsce zaś koronacja Bolesława, dokonana w sam dzień Bożego Narodzenia, 25 grudnia, prawdopodobnie za zgodą papieża³⁴.

Niezaprzeń od sposobu rekonstrukcji przebiegu dalszych wydarzeń — reorganizację Kościoła polskiego należy łączyć z poświadczonym źródłowo pobytem w Polsce legatów papieskich. Przywieziony przez nich list Grzegorza VII do Bolesława z 20 IV 1075 r. maluje w ciemnych barwach sytuację, której mają oni zarządzić: brak stałej siedziby metropolii — co powoduje otrzymywanie sakry biskupiej poza jej obszarem — oraz zbyt mała liczba biskupów i zbyt wielkie diecezje dla sprawnej działalności duszpasterskiej³⁵. Nie potrafimy stwierdzić, w jakim stopniu opis ten odzwierciedla rzeczywistość; uderza zwłaszcza podkreślenie braku stałej siedziby metropolity w 11 lat po konsekracji nowej katedry gnieźnieńskiej. Możemy natomiast przyjąć, że legaci utworzyli co najmniej jedno biskupstwo — plockie — ponieważ jego rzadca Szymon występuje na początku XII w. Niejakie prawdopodobieństwo ma też hipoteza, że powstało wówczas biskupstwo w Białogardzie na Pomorzu Zachodnim, które jednak wkrótce upadło³⁶. Natomiast przypuszczenia o erygowaniu wówczas dalszych jeszcze biskupstw — np. południowomazowieckiego³⁷ — nie mają nawet tak kruchych podstaw, gdyż Gall Anonim, dedykując swe dzieło całemu polskiemu episkopatowi, wylicza tylko metropolię i 4 biskupów: Szymona, Pawła (poznńskiego), Maura (krakowskiego) i Żyrosława (wrocławskiego)³⁸.

³² Abraham, *Organizacja*, s. 146; T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, s. 28—33.

³³ Tak S. Kętrzyński, op. cit., s. 318—321 przeciw tezie Abrahama, *Organizacja*, s. 147, o późniejszym reaktywowaniu biskupstw w Gnieźnie i Poznaniu.

³⁴ Tak T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904, wyd. IV Warszawa 1970 — szkic V; natomiast T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy środkowej i wschodniej (1073—1080)*, Toruń 1959, s. 106—116 uzasadnił tezę, że kontakty Polski z papieżem zostały zerwane w 1075 r. i że decyzję o koronacji podjął sam Bolesław.

³⁵ Wydania tekstu zestawia: Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1, Kraków 1937, s. 11—12.

³⁶ „Franco episcopus Bellegradensis” występuje w 1081 r. na terenie diecezji leodyjskiej — *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. VIII, 1848, s. 579, 590; t. XII, 1856, s. 50.

³⁷ Nowacki, op. cit., t. I, s. 48—51; t. II *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 10—11, 297—298.

³⁸ MPH, seria II, tom II, s. 1; *Kronika*, s. 3. Głównym zaś argumentem za zorganizowaniem w 1075 r. większej liczby biskupstw jest notatka *Kalendarza Kapitułnego Krakowskiego* (MPH, t. II, s. 918): „Bolezlaus rex Polonie qui constituit episco-

Występowanie biskupa płockiego od początku XII w. świadczy o założeniu biskupstwa w czasie ostatniego pobytu legatów — czyli w 1075 r. Brak jest źródeł z końca XI w., które mogłyby zanotować poprzedników Szymona; można jednak przypuszczać, że imiona Stefana i Filipa przechowała miejscowa tradycja³⁹. Byli oni zapewne obcokrajowcami — przemawiają za tym imiona ogólnochrześcijańskie — zaś Stefan mógł przybyć z legatami; Adam Vetulani wywodzi go konkretnie z Francji⁴⁰.

Obszar diecezji płockiej został wyodrębniony z archidiecezji. Na północy i wschodzie sięgał on — oczywiście — po kresy osadnictwa i władzy państwowej. Późniejsza granica z diecezją poznańską (archidiakoniat czersko-warszawski) pozostawiała po stronie płockiej pas ziem na lewym brzegu dolnego Bugu od Broku po Kamion i biegła dalej Wisłą — zaś naprzeciw Płocka obejmowała dekanat gostyniński, wchodzący klinem między diecezje: poznańską, gnieźnieńską i kujawską. Na zachodzie granicą diecezji płockiej w późniejszym okresie była Wisła (z wyjątkiem przedpola Włocławka) aż poza Grudziądz (ziemię chełmińską wyodrębniono jako nową diecezję w XIII w.); toteż starsza literatura przyjmowała, że taki obszar został przyznany Płockowi już w 1075 r. Natomiast Gębarowicz uznał, iż w 1124 r. wyłączono z diecezji płockiej prawobrzeżną część archidiakonatu czerskiego, a nadto może okolice Włocławka⁴¹. Ostatnio zaś Gerard Labuda sformułował dość zaskakującą hipotezę, że powstały wówczas 2 biskupstwa na Kujawach: kruszwickie dla Pomorza Gdańskiego i włocławskie dla misji wśród Prusów; ta druga diecezja, obejmująca m.in. ziemię dobrzyńską i może chełmińską, miała ulec podziałowi w 1156/57 r., gdy biskup Werner przeszedł z Włocławka do Płocka, przyłączając do swej nowej diecezji obie wymienione ziemie⁴²; gdyby stanąć na gruncie tej hipotezy — należałoby widzieć pierwotną granicę zachodnią diecezji płockiej zapewne na Skrwie.

Uposażenie biskupa płockiego stanowiły zapewne dziesięciny z obszaru całej diecezji, pobierane dotychczas przez metropolitę. Nadto otrzymał nowy biskup pewne dobra, znane nam jedynie z późniejszego wykazu. Trzon ich stanowiły kasztelanie na wschodzie: Pułtusk, Brańsk (dziś Brańszczyk), Brok i Święck⁴³. Prezbiterium biskupie musiało się rekrutować zwłaszcza spośród benedyktynów płockich. Toteż mało znaczenie odległego Mogilna, które stopniowo traciło posiadłości: część zapewne w dobie organizowania biskupstwa, dalszą po upadku władzy fundatora w kraju (może dziesięciny — jak chce Płocha⁴⁴), następne w ciągu XII w.

Po wygnaniu Bolesława Szczodrego i śmierci jego syna Mieszka jedynym władcą pozostał Władysław Herman; faktyczny jednak zarząd kraju

patus per Poloniam obiit" pod dniem 3 IV, którą do Bolesława Śmiałego odniosła Kozłowska-Budkowa, *Który Bolesław?*, s. 81—85.

³⁹ *Ioannis Dlugossii Vitae episcoporum Plocensium abbreviatae* MPH t. VI, s. 599—601 oraz uwagi s. 596—597; por. t. V, s. 430—431. Natomiast imiona biskupów, którzy mieli rządzić w Płocku od 966 r., stanowią niewątpliwą amplifikację: Angelotus Rzymianin, Marcjalis Rzymianin, Marcin Gall, Albin Rzymianin, Paschalis z Etrurii, Marek z Lukki (może Lukanii).

⁴⁰ Zob. A. Velutani s. 21 w tym tomie.

⁴¹ Gębarowicz, op. cit., s. 150—154, 159—161.

⁴² G. Labuda, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i na Kujawach w XI i XII w.*, „Zapiski Historyczne” 33, 1968, z. 3, s. 53—59; por. Z. Sułowski, *Kruszwica i Włocławek. Problem biskupstw na Kujawach i Pomorzu w XI—XII w.*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL” 20, 1971, s. 21—25.

⁴³ *Castellaniae ecclesiae Plocensis*, MPH t. V, s. 422—424, 433—437; por. Płocha, op. cit., s. 172.

⁴⁴ Tamże, s. 184—185.

spoczywał w rękach wszechwładnego palatyna Sieciecha. Władysław przebywał najchętniej w Płocku, dzielnicę mazowiecką pozostawił sobie po wydzieleniu synom innych części kraju, w Płocku też został pochowany. Odbiciem nowej roli grodu była ożywiona działalność budowlana, rozwinęta za tego władcy: rozbudowano dawną świątynię Chrobrego, dostosowując ją do potrzeb biskupa, oraz wznieziono palacjum nawiązujące do wzorów nadreńskich⁴⁵. Ta stołeczna rola Płocka utrzymała się w dużej mierze za Bolesława Krzywoustego — który tu spoczął na wieki⁴⁶ — i jego drugiego syna, Bolesława Kędzierzawego. Później natomiast Płock był już tylko stolicą peryferyjnego — i malejącego — księstwa, z czasem województwa, guberni, ostatnio powiatu. Dopiero dziś jesteśmy świadkami renesansu znaczenia miasta, opartego na rozwoju gospodarczym i nowej funkcji administracyjnej.

Zygmunt Sułowski

LES DÉBUTS DE L'ORGANISATION ECCLÉSIASTIQUE EN MAZOVIE

R é s u m é

La Mazovie est située sur la Vistule moyenne; la ville de Płock était sa capitale historique. Ce territoire fut englobé dans l'Etat des Polanes avant 966. Depuis 968 agissait la l'évêque Jordan de Poznań, qui fut probablement le destructeur du sanctuaire païen de Płock (découverte récente des archéologues). Au cours du partage du territoire polonais entre les diocèses créés en l'an 1000 le nord de la Mazovie fut incorporé dans l'archidiocèse de Gniezno tandis que le sud resta lié avec Poznań. Les archéologues ont découvert dernièrement les vestiges du palais de Boleslas le Vaillant avec une église ronde. Cette église servait probablement à l'archevêque Bruno de Querfurt avant son dernier voyage missionnaire vers le nord-est (il fut tué en 1009). La seconde église ronde de la première moitié du XIe siècle pouvait servir au premier couvent bénédictin de Płock. Dans le second quart du même siècle la Mazovie a échappé à la révolution socioreligieuse; par contre elle combattait son indépendance jusqu'à 1047. En 1065 l'abbaye bénédictine de Mogilno, fondée en Grande Pologne, reçut des grandes propriétés en Mazovie. Environ 1075 Boleslas le Hardi a fondé l'évêché de Płock; c'était un des éléments de la reorganisation de l'Eglise polonaise, faite en concordance avec le pape Grégoire VII. Les premiers évêques de Płock provenaient de l'Occident, peut-être de la France. La Mazovie du Nord formait le diocèse de Płock. La propriété foncière de l'évêque était situé dans la partie sud-est du diocèse. Depuis la fin du XIe siècle jusqu'à la seconde moitié du XIIe la ville de Płock était une des capitales du Royaume Polonais. Cette période fut marquée par un vif mouvement de construction (palais princier, ensuite cathédrale).

⁴⁵ Szafranski w *Dziejach Płocka*, s. 45—54; por. *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*, Warszawa 1971, t. I, cz. 2, s. 742—743.

⁴⁶ W. Szafranski, *Badania naukowe zawartości grobu piastowskiego w katedrze płockiej*, „Notatki Płockie” 1973, z. 2/71; przedruk: „Miesięcznik Pastorski Płocki” 59, 1974, s. 108—118. Na podstawie cech szczególnych potrafiono wyróżnić spośród szczątków 17 książąt kości Bolesława Krzywoustego (asymetria twarzy) oraz jego ojca Władysława Hermana (zmiany chorobowe, powodujące ociężałość i dolegliwości nóg — zgodnie z relacją Galla Anonima II. 1 i dalsze — oraz celowe uszkodzenia kości w czasie napadu Pomorzan na Płock w 1126 r.).